

УДК 378.018.593 : 378.046-021.68](477)''199/20''

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИВАТНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ (90-ТІ РОКИ ХХ – ПОЧ. ХХІ ст.)

Наталія Яремчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 7, Львів, Україна, 79005*

Проаналізовано головні проблеми функціонування приватних вищих навчальних закладів в Україні з погляду історичного та сучасного досвіду. Виокремлено передумови появи приватного сектору у вищій освіті України в 90-х роках ХХ ст. Вивчено низку історико-педагогічних досліджень у контексті періодизації розвитку приватної вищої освіти в Україні. Описано життєвий цикл досліджуваного явища та виявлено суперечності на етапі реформування приватної вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. З'ясовано особливості формування наукової підсистеми приватних ВНЗ, подано аналітичну оцінку щодо її дієвості на усіх етапах розвитку приватної вищої школи. Наголошено на вагомості зв'язку дослідницьких та навчальних процесів в умовах ВНЗ. Подано ґрунтовний аналіз понять “наукова діяльність” і “науковий потенціал” та визначено взаємозв'язок між ними. Проаналізовано структурні компоненти наукового потенціалу ВНЗ та характерологічні особливості в умовах приватної вищої освіти. Виявлено чинники впливу на формування наукового потенціалу приватного ВНЗ. Обґрунтовано теоретико-педагогічні засади формування наукового потенціалу приватних вищих навчальних закладів в Україні в розрізі минулого та сьогодення.

Ключові слова: приватні вищі навчальні заклади, наукова діяльність, науковий потенціал, структура наукового потенціалу, умови формування наукового потенціалу, реформування приватної вищої освіти.

Поява приватного сектору у вищій освіті України в 90-х роках ХХ ст. стала закономірною реакцією на виклики ринкових відносин у суспільстві. Передумовою таких змін було державне фінансування із обмеженістю бюджетних коштів для вищих навчальних закладів та відповідне централізоване управління, що полягало у неспроможності задовольнити підвищений попит на здобуття вищої освіти в населення, особливо конкурентоздатних спеціальностей, а також реалізувати інноваційні пропозиції науково-педагогічних кадрів. З огляду на це, сприятливі соціально-економічні умови забезпечили формування ВНЗ приватної форми власності з відповідною позитивною динамікою розвитку.

**Кількість ВНЗ I-IV рівнів акредитації та студентів в Україні
(1995/96–2015/16 н.р.) [8; 9]**

Роки/Показники	1995/96	2000/01	2005/06	2010/11	2013/14	2014/15	2015/16
Загальна кількість ВНЗ усього:	1037	979	951	813	767	664	659
державної та комунальної форми власності	926	816	749	637	609	520	525
приватної форми власності	111	163	202	176	158	144	134
Кількість студентів усього, од.	1540498	1930945	2709161	2418111	1992882	1689226	1605207

Оцінка статистичних даних дає підстави стверджувати, що ВНЗ приватної форми власності сьогодні становлять 21,7%–20,3% (2014/2015–2015/2016 н.р.); 2015/16 н.р. – 139 641 студентів (8,7% від загальної кількості) [9] від усього ринку надання освітньої послуги вищою школою. Це вагомий сегмент в освітній системі України з огляду на, порівняно, недовготривалий термін становлення вітчизняної приватної вищої освіти. Зміна його кількісного показника безпосередньо залежить від демографічних, політичних, економічних чинників та освітньої політики держави. Причиною збільшення приватних ВНЗ упродовж 1990-х–початок 2000-х років (фіксований “бум” – 2005/06 н.р.) можна вважати високі показники серед кількості населення осіб “студентського віку”, доступніші умови вступу, підвищений споживацький запит на здобуття “престижних” спеціальностей (загалом, економічного, правничого, лінгвістичного, психологічного спрямування), які не потребують вартісного навчально-лабораторного забезпечення та відповідної нормативно-правової бази, яка забезпечувала створення і функціонування закладів. Сьогодні простежується спрямування до зменшення сектору вищої освіти в Україні та закономірне скорочення кількості приватних ВНЗ. Динаміку таких регресивних змін можна пояснити як суспільним чинником (демографічний спад, розвіяння “міфу престижності” у здобутті юридичних та економічних спеціальностей, поява пропозицій із закордонних освітніх ринків тощо), так і проблемою якості освіти. Відповідно, потрібні конструктивні зміни в діяльності приватної вищої школи, які могли б забезпечити реформи відповідно до європейських освітніх стандартів. Якісні перетворення для врегулювання ефективного функціонування забезпечує законодавча та нормативно-правова база, зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження

Національної рамки класифікацій” (2011), Закон України “Про вищу освіту” (2014), Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” (2015), Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах” (2016) тощо.

Різні аспекти становлення, розвитку та функціонування приватних ВНЗ висвітлено в наукових працях В. Альтбаха, В. Астахової, К. Астахової, Л. Білого, А. Василюк, Н. Вергеса, М. Гавран, І. Добрянського, С. Жарова, Б. Корольова, К. Корсак, В. Куклін, С. Майбороди, С. Медведчук, Д. Левай, В. Огаренко, І. Прохор, О. Романовський, Я. Романчук, О. Сердюк, О. Сичов, І. Тимошенко, Т. Фінікова, Я. Ханик, І. Якимів та ін. Проте теоретичний аналіз формування наукового потенціалу у приватних ВНЗ ще не був предметом окремого педагогічного дослідження.

Актуальність і вагомість цієї проблеми підсилюється низкою суперечностей між:

- об’єктивною потребою у конкурентоздатності приватних ВНЗ в освітньому просторі вищої школи та недостатнім розвитком наукового потенціалу цих закладів;
- якісно новою моделлю приватного ВНЗ із нероздільною функціональною єдністю освіти і науки та відсутністю розроблених теоретико-методологічних засад для її створення;
- вимогами до формування штату наукових та науково-педагогічних кадрів приватного ВНЗ на постійній основі та дієвою практикою сумісництва працівників.

З урахуванням соціального запиту у якісній вищій освіті та науці відповідно до кращих зразків світового дослідницького простору, а також недостатньої теоретичної розробленості проблеми, **метою статті** є визначення теоретико-педагогічних засад формування наукового потенціалу приватних вищих навчальних закладів в Україні у хронології їхнього розвитку (90-х роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

Системна оцінка становлення і розвитку вищих навчальних закладів приватної форми власності зумовлює понятійний аналіз відповідної ключової педагогічної категорії. У літературі простежуються різні форми поняття: “приватна вища школа”, “недержавні навчальні заклади”, “вищі навчальні заклади недержавної форми власності”, “вищі навчальні заклади приватної форми власності” та ін. Відповідно до місії, джерел фінансування й управління ВНЗ, Д. Льюїс, Д. Гендель, О. Дем’янчук запропонували типологію вищої освіти в якій структурно виокремили приватний сектор вищої освіти – приватні неприбуткові університети, що користуються державною підтримкою; приватні неприбуткові університети без державної підтримки; приватні прибуткові професійні навчальні заклади, що належать

приватним особам чи родинам; приватні прибуткові університети, що належать корпораціям; франчайзингові університети [6, с. 27–35]. Проте закордонний досвід немає цілковитого відображення в українських освітніх реаліях. Відповідно, у вітчизняних енциклопедичних довідках є таке визначення поняття *недержавні навчальні заклади* – “це навчальні заклади (загальноосвітні, вищі та ін.), засновані на приватній формі власності і належать приватним особам, благодійним, освітнім, релігійним та іншим недержавним організаціям, реалізують відповідно до наданої ліцензії освітні та освітньо-професійні програми за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечують навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до покликання, інтересів, здібностей та згідно з нормативними вимогами у галузі освіти” [3, с. 580]; *приватні навчальні заклади* – “загальноосвітні і спеціальні навчальні заклади, які належать приватним особам, благодійним, освітнім, релігійним та іншим організаціям” [2, с. 269]. Беручи за критерій форму власності закладу можна використовувати термін „приватні вищі навчальні заклади”.

Ключовим серед низки показників, за яким оцінюють успішність функціонування ВНЗ та визначають позицію в рейтингах навчальних закладів, є кількісні характеристики наукової підсистеми закладу. Проте у розрізі сучасних євроінтеграційних тенденцій, з огляду на вимоги членства у Європейському просторі вищої освіти та Європейському дослідницькому просторі, зорієнтованість на тісний зв'язок дослідницьких та навчальних процесів в умовах ВНЗ, комплексного переосмислення потребують якісні характеристики наукової діяльності сучасної вищої школи, що корелює з науковим потенціалом. Передумовою цього є визначення понять “наукова діяльність” та “науковий потенціал”.

Відповідно до Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 26.11.2015 р. № 848-VIII Р. 1, Ст.1) “наукова діяльність” – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [4]. В умовах ВНЗ її різновидами треба вважати: науково-дослідницьку діяльність; науково-організаційну діяльність; науково-інформаційну діяльність; науково-педагогічну діяльність; науково-допоміжну діяльність. Кожен з них має індивідуальні характеристики в цільовому, функціональному, змістовому, організаційному, технологічному та результативному виявах, а також передбачають злагоджену взаємодію в системі наукової діяльності ВНЗ загалом та кожного різновиду зокрема. Показниками ефективності наукової діяльності ВНЗ є комплекс здійснених робіт: виконання комплексної тематики дослідження; стан підготовки кандидатів і докторів наук, кількість захистів дисертацій; діяльність наукових центрів, лабораторій та наукових

шкіл; проведення наукових конференцій, семінарів, нарад; здійснення винахідницької та патентно-ліцензійної роботи; обсяги видавничої діяльності; залучення до науково-дослідної роботи студентів.

Дефініція “науковий потенціал” немає однозначного твердження. Авторське бачення Д. Ю. Знаменского та О. В. Сичова, дає змогу розглядати цю категорію як комплекс ресурсів і як здатність різних суб’єктів використовувати їх у наукових цілях [5]. До ресурсів належать: кадрові, матеріально-технічні, фінансові, інформаційні, організаційні тощо. У тісній взаємодії між собою вони забезпечують потенційну можливість у межах наукової діяльності ВНЗ та використання здобутків у науково-технічному розвитку безпосередньо будь-якого комерційного замовника. Науковий потенціал пов’язаний із рівнем організації наукових досліджень, а його формування залежить від низки чинників як внутрішніх (ресурсні, організаційно-управлінські, соціальні), так і зовнішніх (політичні, стан ринку освітньої послуги, ступінь зрілості інтеграційних зв’язків між освітньою системою, ринок праці, національна інноваційна система, інститути громадянського суспільства, власні структурні підрозділи тощо, а також якість міжнародної співпраці) [5].

Наведені в публікації І. О. Степанець показники наукового потенціалу педагогічного ВНЗ відповідно до першого дослідження з цієї проблематики на замовлення ЮНЕСКО [11, с. 20], суміжні із показниками в інших ВНЗ зокрема, приватних. Серед них: обсяг і якість наукових знань та їхня практична значимість; обсяг фінансування досліджень і розроблень; чисельність наукових та інших працівників, які виконують дослідження і готують розроблення, рівень їхньої кваліфікації; наявність мережі наукових закладів, експериментальних центрів та інших організаційних структур, які залучають до здійснення досліджень і розроблень; матеріально-технічна база наукових досліджень і розроблень (прилади, матеріали тощо); оптимальний розподіл кадрових і матеріальних ресурсів за напрямками (темами) наукових досліджень і розроблень; рівень організації й управління науковими дослідженнями і розробленнями в межах ВНЗ чи мережі; стан науково-інформаційної бази; рівень розвитку міжнародних наукових зв’язків, міра використання досягнень світової науки; результативність (продуктивність, ефективність) наукової діяльності науковців ВНЗ [10, с. 248–256].

Отже, науковий потенціал як вияв резерву можливостей ресурсів дає змогу оцінювати та прогнозувати продуктивність наукової діяльності ВНЗ як кількісно, так і якісно, та розглядати явище наукостворення у ВНЗ із позиції практичної значущості, економічної привабливості та прибутковості щодо реалізації за умови підвищення якості матеріального забезпечення, організації праці, добору кваліфікованого наукового персоналу, вибору інноваційних, перспективних напрямів дослідження.

Особливості формування наукового потенціалу приватних ВНЗ треба розглядати в контексті періодизації розвитку приватної вищої освіти в Україні. Історико-педагогічний аналіз цього питання поданий у дослідженнях В. Гуляницького, І. Добрянського, Б. Корольова, О. Куклін, В. Огаренко, І. Прохор, О. Сидоренко, І. Тимошенко та ін. В основі виокремлення періодів, кількість яких є авторським баченням кожного з науковців, наявні подібні критерії оцінки, які з визначеними причинами виникнення, умовами та чинниками розвитку дали змогу описати залальний життєвий цикл досліджуваного явища: “зародження”, “активне кількісне зростання”, “утвердження та визнання”, “спад та запит на якісні перетворення”, “реформування у відповідність до європейських стандартів”. Відповідне етапне розмежування навів І. П. Прохор. Взявши за основу історичні, соціально-економічні та організаційно-педагогічні зміни науковець виокремила та охарактеризувала чотири етапи розвитку [7, с. 114–115; 200–201]:

I етап – зародження та становлення приватної вищої школи (1991–1995): масовість та безконтрольність виникнення приватних закладів вищої освіти; невідповідність державним вимогам низки новостворених приватних ВНЗ; запровадження державної регламентації процесу функціонування приватної вищої школи; боротьба за конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг і запровадження інноваційних форм організації освітнього процесу; створюється Всеукраїнська асоціація приватних вищих навчальних закладів (1993).

II етап – інституалізації приватної вищої школи (1995–2002): удосконалення нормативно-правового регулювання освітньої діяльності, впорядкування господарсько-правових відносин; підвищення якості освітніх послуг.

III етап – удосконалення діяльності приватної вищої школи, що пов'язано із унормуванням законодавчої бази у сфері вищої освіти (2002–2014): пошук нових форм і методів в організації навчально-виховного процесу в приватних ВНЗ; інституціоналізація науково-дослідної роботи (започаткування аспірантури та докторантури; відкриття спеціалізованих вчених рад); поява перших професійних друкованих видань (з'являється окреме видання Асоціації закладів освіти України недержавної форми власності “Економіка і управління”).

IV етап – реформування приватної вищої освіти України в умовах європейської інтеграції (2014 р. – сьогодні) – ухвалення ключового документа Закону України “Про вищу освіту” (2014) з метою наближення вищої освіти в Україні до європейських стандартів і підвищення конкурентності закладів вищої освіти та науки, підвищення затребуваності здобутих знань і набутих навичок з боку роботодавців, створення можливостей для наукових досліджень у рамках закладів вищої освіти;

запровадження внутрішньої та зовнішньої системи забезпечення якості освіти; розширення академічної та організаційної автономії приватних ВНЗ; пошук нових форм об'єднання закладів освіти з метою посилення конкурентоспроможності на ринку освітніх послуг.

Отже, на зміну організаційно-структурним та діяльнісним невідповідностям у науковій підсистемі приватних ВНЗ упродовж перших двох етапів, у подальшому розвитку наведено позитивні тенденції. Закономірно, що для створення інфраструктури ВНЗ та позиціонування його на ринку освітніх послуг потрібний час та інвестування, а пріоритет у створенні іміджу навчального закладу віддавали освітній місії. Супровідно практика сумісництва щодо місця праці викладачів та відповідна відсутність стабільних наукових колективів, неможливість сформувавши наукові школи та безперспективність в ініціюванні довготривалих наукових проектів, а також проблемність становлення і функціонування інституції аспірантури не створювали продуктивних передумов для кадрового наукового потенціалу приватних ВНЗ. Проте подальший розвиток наукових підрозділів, затвердження тем науково-дослідних робіт, відкриття аспірантур забезпечило конструктивні зміни в науковій діяльності. Про відповідну позитивну динаміку у своїй аналітичній оцінці наукової діяльності приватних ВНЗ цього часу зазначає В. І. Астахова. У зведеній аналітичній довідці, на основі звітів про науково-дослідну роботу приватних ВНЗ, вона констатує про якісні та кількісні результати “науково-дослідної роботи на кафедрах і в лабораторіях згідно з комплексною тематикою; виконання дисертаційних досліджень, підготовку науково-педагогічних кадрів через аспірантуру та докторантуру; проведення наукових семінарів, конференцій, нарад за основною тематикою; видавнича діяльність; залучення студентів до науково-дослідної роботи (НДРС); упровадження наукових результатів у практику і навчальний процес” [1, с. 22]. Супровідно зазначає, що “не припиняється пошук альтернативних форм фінансування наукових досліджень, зокрема виконання господарсько-договірних тем” [1, с. 24].

Недостатність або відсутність фінансових ресурсів для розвитку наукового потенціалу ВНЗ залишається пролонгованою проблемою сьогодення, а пошук шляхів та механізмів відкриті для дослідження. У сучасних наукових дискурсах актуальною є “концепція підприємницького університету”, у якій освітня та наукова діяльність ВНЗ зорієнтована на комерціалізований прибуток. Інноваційна модель такого ВНЗ в організаційно-структурній побудові та діяльнісному функціонуванні повинна спиратись на взаємозв'язки “університет-наука-бізнес”. Позиціонування науково-інноваційних ідей, розроблення інноваційного продукту, залучення інвесторів для його створення та подальша реалізація потребують переосмислення інфраструктури науки через появу нових інституцій та

встановлення комунікацій між ними (співпраця із бізнес-спільнотою, поява бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційно-технічних центрів; кооперація з іншими ВНЗ; залучення до економічного розвитку місцевої територіально-адміністративної одиниці тощо). Отже, потенційна спроможність наукового потенціалу для реалізації тріади функцій “освітня-дослідницька-підприємницька” дає змогу сучасному приватному ВНЗ бути конкурентоспроможним у розрізі економічних викликів сьогодення.

Отож однією з переумов інституційного становлення та умовою функціонування й ефективного розвитку приватних ВНЗ потрібно вважати їхній науковий потенціал, який безпосередньо залежить від якісної складової та продуктивного управління кадровими, організаційними, фінансовими, матеріально-технічними, інформаційними ресурсами.

1. Астахова В. І. Наукові дослідження у приватних ВНЗ: перші досягнення, перспективи / В. І. Астахова // Вища освіта України. – 2003. – № 1. – С. 22–27.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко – К.: 1997. – С. 269.
3. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук, гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 580.
4. Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 26.11.2015 р. № 848-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua
5. Знаменский Д. Ю., Сычев А. В. Научный потенциал негосударственного вуза: системный подход к исследованию // Д. Ю. Знаменский, А. В. Сычев / Интернет-журнал “Науковедение”. – 2013. – № 4. – [hppt: publ.naukovedenie.ru](http://publ.naukovedenie.ru).
6. Лыс Д. Р. Частное высшее образование в странах с переходной экономикой: достижения, возможности и препятствия / Д. Р. Лыс, Д. Д. Гендель, А. Демьянчук. – К.: Факт, 2007. – С. 27–35.)
7. Прохор І. П. Тенденції в управлінні приватною вищою освітою України в умовах європейської інтеграції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.06 / І. П. Прохор; Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. – К., 2015. – С.114– 115; 200–201.
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 188 с.
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року. Статистичний бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 171 с.

10. Степанець І. О. Взаємозв'язок освітнього та наукового потенціалу у контексті науково-методичної роботи педагогічного ВНЗ / І. О. Степанець // Наукові записки кафедри педагогіки. Випуск XXXVIII, 2015. – С. 248–256.
11. Manuel d'inventaire du potentiel scientifique et technique, national UNESCO. Paris. – 1969. – P. 20.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 11.04.2017

**THEORETICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF FORMING
THE SCIENTIFIC POTENTIAL OF PRIVATE HIGHER EDUCATIONAL
INSTITUTIONS IN UKRAINE
(90s OF THE 20th - BEGINNING OF THE 21st CENTURIES)**

Nataliya Yaremchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Tuhan-Baranovskoho Str., 7, Lviv, Ukraine, UA - 79005*

The article analyses the main problems of functioning of private higher educational institutions in Ukraine within the framework of historical and contemporary experience. It defines the preconditions for the appearance of a private sector in the sphere of higher education in Ukraine in the 90s of the 20th century; the author conducts the analysis of a number of historical and pedagogical studies in terms of the periodization of the Ukrainian private higher education development. Besides, she provides the description of a life cycle of the studied phenomenon and this helps to identify controversies at the stage of reforming private higher education in Ukraine in terms of European integration processes. The paper describes the determined specificities of the process of forming a scientific subsystem of private higher educational institutions, provides an analytical estimation of its efficiency at all the stages of private higher education development. It puts the emphasis on the importance of the interconnection between research and educational processes within the framework of higher educational institutions. The research article provides substantial analysis of the notions of "academic activity" and "scientific potential" and characterizes their interconnection. It also analyses the structural components of the scientific potential of higher educational institutions. Besides, the defining specificities in terms of conditions of private higher education are determined. The research helps to reveal impact factors determining the scientific potential of a private higher educational institution. The author justifies the theoretical and pedagogical principles of forming the scientific potential of the private higher educational institutions in Ukraine from a perspective of the past and the present.

Key words: private higher educational institutions, academic activity, scientific potential, the structure of scientific potential, the terms of forming the scientific potential, reforming of private higher education.